

دیگر: عمارت مشهور به باغ گلستان که از ابنیه خاقان صاحبقران بوده ولی قرینه نداشته یک سوی آن باغ کلاه فرنگی و سوئی به دیوار وابسته، چون سراهای آصف‌الدوله و بستگانش در آن سوی دیوار بوده، خاقان مغفور در آن تصرفی نفرموده، و در این اوقات که آصف‌الدوله و سالار مخذول و مقتول و مرحوم شدند و فرزندان متفرق گشتند با اینکه تمام اراضی ارک را شاه شهید از ورثه آن به بیع درآورده بود و کل آن اراضی و بیوتات متعلق به وارث تخت و تاج است، حضرت شاهنشاهی به مبلغی خطیر و قیمتی اعلی آن بیوتات و اراضی را از ورثه او ابتیاع فرمودند و به حاجب‌الدوله اشارت رفت که آنها را از اجزای عمارات باغ کند، و او همه را کوبیده داخل باغ انداخته بر آن سوی که قرینه نداشت عمارت عالیه فوقانی و تحتانی بنیاد کرد، منظرهای نیکو بساخت و چهل ستونی از یک پارچه چوب در برابر عمارت کلاه فرنگی برافراخت و دریاچه بزرگی که کشتی کوچک در آن کار می‌کند بنیان نهاد، و حمام خوب بساخت و از قنات موسوم به دولت‌آباد که از مستحدثات جدیده است، آبی فراوان به باغ گلستان درآورد که از فواره و کج لوله بر آمده در حوضه فرومی‌ریزد پس لبریز شده به آبشار جاری می‌گردد و پس از عبور از حوضه مذکور به منازل و بیوتات اهالی شهر نشسته آنان را فواید کلی می‌بخشد، و فواره‌های حوض و کج لوله از قوت آن آب بقدر سه زرع ارتفاع می‌جهد، و این فضای جدید و عمارات سدید و تعدد حوضه و تکثیر روضه محاسن این باغ و عمارت را دو چندان کرده و شکوهی کامل دارد.

دیگر: از عمارت مبارکه جدیده عمارت اندرونی است که به حکم حضرت اعلی از نو ساخته شده، چون در زمان شاهنشاه مرحوم عمارتی بر عمارات خاقانی نیفزوده بود، حضرت شاهنشاهی به حاجب‌الدوله امر فرمود که: در عمارات حرم گردش نموده جائی شایسته به جهت عمارت نشیمن مخصوص پادشاه عهد تشخیص و تعیین کند و عمارات بی ترتیب قدیم را خراب و بر جای آنها بنیانی ملوکانه برنهد. حاجب‌الدوله به امثال امر اعلی اعلی الله اوامر عمارت کریم‌خانی که در جانب در قبلی واقع بود با بعضی ابنیه دیگر خراب کرده از نو بنیانی مهندسانه برآورده و عمارتی شاهانه بنا کرد بر وضع کلاه فرنگی بنیانی ترتیب داد، مشتمل بر عمارات تحتانی و فوقانی که تحتانی آن حوض خانه تابستانی است و فوقانی آن

مبتنی بر سه طالار وسط و هفت دربهای جنبین است با برج خروجی و ایوان خروجی از طلا و ولاژورد همگی را منقش کرده به تصاویر دلپذیر برآورده.

نظم

تصاویرش همه دلکش تماثلش سراسر خوش
 روان مانی و آذر ز تشویرش به خود پیچان
 رقم زد گوئیا نقاش تصویر رواقش را
 ز زنگار خط خوبان ز شنجرف لب جانان
 به زیب و فر سرای دلکش بانوی مصرستی
 درون صفه اش تمثال خسرو شاهد کنعان

بالجمله بیوتات مفروشه کلاه فرنگی هشتاد و چهار (۸۴) یورت است و تمامت اوطاقها و یورتها یکصد و چهار (۱۱۴) است نه خورنق و سدیر بهرام را این قدر و مایه و نه هرمان و قصر غمدان را این استحکام و پایه، همانا ملکی را اینگونه نشست گاهی دست نداده:

شعر

ورا رجحان بود بر کاخ شاهان جمله از خوبی
 چو بر شاهان دوران ناصرالدین شاه را رجحان

و جز این ابنیه و عمارت نیز روز به روز و ماه به ماه بنیاد می نهند و آباد می کنند، سالی که مبلغی خطیر به مصارف بنا و تعمیر نرسد نیست. و اکنون نیز در خارج و داخل شهر بناهای نیکو عالییه بنیاد نهاده اند که هنوز اتمام نیافته و چون رأی مبارک را به آبادی بلاد و بناهای نیکو مایل دیدند کل اعظم و افخم و امرای دربار بلکه عموم تجار و معارف هر دیار سراهای بلند پایه و عمارات گرانمایه بنیاد کردند و می کنند.

و جناب جلالت مآب اشرف ارفع افخم صدراعظم و اولاد و امجادش خرابه ها آباد کردند و بناها بنیاد نهادند که به بعضی از معارف آنان اشارتی می رود و زیاده از یکصد و بیست هزار (۱۲۰۰۰۰) تومان به مخارج این بناها [۲۶۶] مصروف فرموده است.

ذکر بعضی ابنیه معروفه مشهوره که به حکم
جناب جلالت مآب اشرف صدر اعظم مدظله العالی
صورت عمارت یافته علی الاجمال

داودیه عمارتی است و باغی که در خارج شهر و حوالی قصر قاجار واقع است از ابتدای سنه سیچقان ثیل لغایت ثیلان ثیل به اتمام رسیده، در زیب و صفا و فرّ و بها ممتاز است تخمیناً بیست و پنج هزار و دوست (۲۵۲۰۰) تومان مخارج آن شده^۱. دیگر: باغ و عمارت نظامیه است که در وضع و شکل و ترتیب و صفوت و نزعت بی نظیر است و ابتدای بنایش در سال بارس ثیل بوده تا آخر ثیلان ثیل صورت اتمام یافته، قریب سی و نه هزار (۳۹۰۰۰) تومان به مخارج آن مصروف گشته و غالب اوقات شاهنشاه ایران به توقف و تماشای این عمارت و بساتین توجه می فرمایند^۲. دیگر: به جهت احراز ثنویات و مزید دعای بقای شاهنشاه فلک جاه به توسط عالیجناب شیخ المشایخ شیخ عبدالحسین سلمه الله تعالی در کربلای معلی مسجدی و در نجف اشرف مدرسه‌ای بنیاد کرده که تا اکنون قریب به ده هزار (۱۰۰۰۰) تومان به مخارج آنها مصروف شده.

دیگر: قنات صدرآباد و کاروانسرای صدریه واقعه در حوض سلطان است که در این کتاب مرقوم شده و قریب به هجده هزار (۱۸۰۰۰) تومان تاکنون به مخارج آنها معین گشته و مایه رفاه کاروانیان و سبب دعای دولت شاهنشاه ایران خلد الله ملکه است.

و دیگر: دو باب کاروانسرای صابون‌پزخانه است که به یک هزار و پانصد (۱۵۰۰) تومان مخارج اتمام یافته و اجاره آن سالی چهار صد (۴۰۰) تومان^۱ و به جهت چراغ و روشنائی روضات متبرکات حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب و سیدالشهدا و حضرت عباس و کاظمین و عسکریین صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین حاصل آن وقف گردیده، و در سنه پارس ثیل و توشقان ثیل صورت اتمام یافته.

۱. باغ داودیه را میرزا آقاخان نوری برای پسرش میرزا داودخان لشکرنویس بنا نهاد.

۲. باغ نظامیه را میرزا آقاخان نوری برای فرزند ارشدش میرزا کاظم خان ملقب به نظام الملک بنا نهاد.

دیگر: تعمیر مرقد جناب امامزاده ابوالفضل و افجه در قریه ماران من قراء لواسان، در پارس نیل و توشقان نیل که زیاده بر یک هزار تومان (۱۰۰۰) به مخارج آن مصروف شده.

دیگر: برای مسجد واقعه در افجه که در توشقان نیل و لوی نیل اتمام یافته، زیاده از ششصد (۶۰۰) تومان مخارج عنایت نموده.

دیگر: در افجه حمام و کاروانسرا به جهت ساکنین و عابرین ساختن فرموده، از یکهزار و پانصد (۱۵۰۰) تومان زیاده اخراجات آن شده و حمام آن را وقف نموده. دیگر: حمامی نیز در ابناح ساخته که یکصد و پنجاه (۱۵۰) تومان به مخارجش رفته.

دیگر چون به راه افجه به واسطه قلل و تلل بر معابر و مسافر سخت صعب بوده راه را ساختن فرمود و پل بر رود کلندوک بسته و کاروانسرائی در لارینا نهاده که عبور و مرور قوافل و رواحل تسهیل پذیرد، و اگر وقتی موکب فیروزی کوکب شاهنشاهی به تفرج و تماشای آن صوب حرکت فرماید بر ملتزمین رکاب زحمت روی ندهد و قریب هشتصد (۸۰۰) تومان به مخارج این کار رفته.

دیگر: در یکی از قرای نور حمامی نبوده و بر ساکنین آن قریه کار به صعوبت می رفته به یک صد (۱۰۰) تومان نقد حمامی در آن ساخته گردید.

دیگر: دو باب آب انبار در ساری، هر یک به پانصد (۵۰۰) تومان ساختن فرموده و مزید رضای خلق و خالق گشته.

دیگر: چون پل آمل خراب و کار مترددین به صعوبت بوده، به یک هزار و دوست (۱۲۰۰) تومان مخارج پلی بستن فرموده تا مشکل قوافل آسان گشته.

دیگر: به جهت مخارج قلعه جات و قنوات عرض را خراسان که پیوسته معبر زوار و تجار و مکمن ترکمان و اشرار است، امینی معین داشته و دو سه هزار تومان به او داده که در آن منازل قنوات و تعمیر قلعه جات و ریباطات نموده.

دیگر: در تعمیر راه کتل کبود و سد بلده و بعضی مخارج زیاده از یک هزار و پانصد (۱۵۰۰) تومان مصارف التفات کرده.

دیگر: در تعمیر مقبره جناب خواجه صالح بن عبدالسلام مدنی المشهور به اباصلت که نسب شریف و عرق منیف این خواجه بزرگوار و خواجگان سابقه آن

دیوار بدو منتهی می‌گردد زیاده از هشتصد (۸۰۰) تومان فرستاده و آن را تجدیدی تازه داد.

دیگر: در تعمیر حمام و سد بلده و تعمیر امامزاده واقعه در نور و حمام تخت سر تنکابن و حمام شهر بند زیاده از یک هزار و دو صد (۱۲۰۰) تومان به مخارج قبول فرموده.

دیگر: در معصومه قم مسجدی ساختن فرموده که زیاده از یک هزار و هشتصد (۱۸۰۰) تومان به مخارج آن شده.

دیگر: حمام و پلی در سولده بنا فرموده که به هفتصد (۷۰۰) تومان زر اتمام یافته.

دیگر: به مخارج ایوان چوبی شاهزاده عبدالعظیم زیاده از هزار و پانصد (۱۵۰۰) تومان وجه نقد مکرمت نموده.

دیگر: به جهت دیوار تکیه چال حصار دویست و پنجاه (۲۵۰) تومان اخراجات مبدول داشته.

دیگر: به جهت تعمیر و کاشی کاری حضرت عبدالعظیم و مسجد ماشاءالله یکهزار (۱۵۰۰) تومان مخارج فرموده.

دیگر: به جهت کاروانسرای پای گردنه کبود در لار مبلغ یکصد (۱۰۰) تومان انعام نموده.

دیگر: به جهت تعمیر آب انبار و مسجد سپهدار.

دیگر: آب انباری بر در مسجد جناب شیخ عبدالحسین در دارالخلافة به نهصد و پنجاه (۹۵۰) تومان تمام کرده.

دیگر: بنای تعمیر و تجدید مسجد امام حسن عسکری علیه السلام در لواسان بزرگ که در ابتدا چهار طاقی بوده در دامان کوه و ایوانی کوچک داشته به حکم جناب جلالت مآب اشرف صدراعظم، حاجی علی اکبر بن حاجی قاسم طهرانی متصدی اتمام آن شده از داخل رودخانه به قدر هشت زرع از سنگ به بالا آورده و سه طاق جدید بر چار طاق قدیم برافزوده، چون سبع طباق هفت طاق بلند یافته و ازاره آن مسجد را به کاشی زینت داده که اکنون فضای مسجد را بیست (۲۰) زرع طول و پانزده (۱۵) زرع عرض حاصل شده. و چون مسجد مذکور صحیحی لایق نداشته

قریب به دو هزار (۲۰۰۰) زرع مکعب از کوه بریده آن را صحن مسجد نموده‌اند، و برفراز ماهتابی مقابل شبستان سه حجره بزرگ بنا فرموده که منزل عابرین باشد. و اخراجات بنای مذکوره به ضمیمه ملکی که به داخل آن برای مخارج خدام مسجد شریفه است یک هزار (۱۰۰۰) تومان شد.

همچنین از مخارج خیر و اعمال بزرگ آن ذات خجسته صفات بسیاری به ظهور آمده که بروز نکره و ما را اطلاعی نیست و پیداست بزرگی که این همه آثار خیر از او در اطراف اشتهار یافته چه ثوابهای پنهانی و بذل و بخششهای بی‌ریا را مظهر مصدر است که امثال ما را از آن خبری نه:

چنان اعظم شهنشه را چنین صدر مهین باید
که گیتی در پناه هر دو از زحمت بیاساید

[خاتمه]

منت [۲۶۷] وافر خدای قادر را که به میامن اقبال بی‌زوال حضرت شاهنشاه ابر کف دریا نوال فریدون فرکیخسرو جمال، سکندر عزم سلیمان جلال، خاقان خوانین ترک و سلطان سلاطین بزرگ، مهر سپهر شوکت و مهابت و شیر بیشه صولت و صلابت، سایه خدا و مایه هدی، شهریار کریم کامکار و پادشاه عظیم نامدار، خسرو رعیت پرور و نوشیروان عدالت‌گستر الناصرالدین الله الغفار ابوالقاسم سلطان ناصرالدین شاه قاجار که پایه دولتش پاینده و عرصه ملکتش زاینده باد، چندان زمان و امان یافتم که به اشارت امنای دولت قاهره باهره باعدم استطاعت و قلت بضاعت و وصول از شباب به مشیب و نزول از فراز به نشیب و تشتت بال و تفرق حال و عدم مکننت و کمی مدّت در عرض دو سال واقعات سیصد و هفتاد (۳۷۰) ساله سلاطین سلف و خلف ایران را قریب به هفتاد هزار (۷۰۰۰۰) بیت کتابت تصنیف و به سه جلد جدید تقسیم کرده، و بر هفت جلد عتیق «روضه الصفا» ملحق و ملصق و این عشره کامله را در دارالطباعة خود به یکهزار نسخه که در حساب ده هزار کتاب است صورت انطباع داده به انجام آوردم و به وضعی مطبوع، مطبوع شد که از معایب مصون گشت:

ور خود همه عیبها بدین نامه در است هر عیب که سلطان بپسندد هنر است و در طرز ایجاز امتثال امر شاهنشاه بی همال را واجب شمردم و در نگارش هر گزارش طریق اقتصاد سپردم، و در تنسیق کلام و تلفیق عبارات با مورخ سابقه توافق و انقیاد گزیدم که در دفاتر قدیم و جدید توفیقی افتد، و نیز چندان به سلسله ترسل نوسل نجستم، چه این شیوه کلک در سلک ادیب کامل فاضل جامع نکات پارسی و تازی میرزا ابراهیم بدایع نگار رازی است که بدین کار می پردازد و تاریخی دولتی مترسلانه می نگارد و به حکم آنکه در انجام این خدمت احکام مؤکده می رفت و کار به یک کاتب به درازی مدّت می کشید فرط تعجیل و دفع تعطیل را چار نگارنده صورت نگار معنی گزار سریع القلم متشابه الخط در تحریر این کتاب شراک اشتراک بر پای همت بسته داشتند و پیوسته هر یک از دفاتر کهنه و نو همی نگاشتند تا به هر روزی لابد چهار هزار (۴۰۰۰) ورق انطباع یافتی و گاه گاه به واسطه برخی خدمات محوله دارالفنون و عوارض و اسقام دیگرگون بعضی اصحاب در غیاب من بنده همانا در مقابله مساهله کردند و تصحیح کامل نشدی و پس از طبع تبدیل و تغییر صور کالتنقش فی الحجر ممتنع بودی «و العذر عند الناس مقبول».

مع القصة اگر چه قرب سالی به بعضی جهات این امر معوق مانده بود، چون وقایع ده (۱۰) ساله دولت ابدمدت شاهنشاه عصر تا به این هنگام رسید، فرمان رفت که این نامه مشکین ختامه هم در این مقام صورت ختام یابد، و اوراق به و زانی رود و به دست صحاف صحیفه شود و واقعات آینده این دولت جاوید که مؤبد و مخلد باد در دیگر مجلد ترقیم پذیرد.

بنابر امتثال امر حضرت اولوالامر بی مثال، بنده طاعت گزار رضاقلی المتخلص به «هدایت» محرر این نامه عنان ادهم خامه فرو کشید و دیده امید فراگشاد و به دعای دولت جاویدمدت پرداخت و به اتمام تذکره مجمع الفصحا پیوست.